

UDC 711.4.01:504

PHYSICS OF FLUCTUATIONS IN SPACE-TIME DIMENSIONS OF THE DEVELOPMENT OF URBANIZED TERRITORIES AS ECOLOGIC-URBAN PLANNING SYSTEMS**ФІЗИКА КОЛИВАНЬ У ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИХ ВИМІРАХ РОЗВИТКУ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЕКОЛОГО-МІСТОБУДІВНИХ СИСТЕМ**

Ustinova Iryna / Устінова І.І.

Doctor of Architecture, Prof / д. арх. проф.

ORCID: 0000-0002-1728-0200

*Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Povitroflotskyi 31, 03037**Київський національний університет будівництва та архітектури,**Київ, Повітрофлотський 31, 03037*

Анотація. В роботі викладено теоретичні основи науково обґрунтованого управління сталим розвитком урбанізованих територій як еколого-містобудівних систем "населення ↔ середовище". Встановлено, що ці системи підпорядковано дії фундаментального закону сталого розвитку відкритих систем – закону збереження потужності, який у досліджуваній площині розкривається законом екосистемної саморегуляції. Виявлено, що зміни головних показників стану еколого-містобудівних систем (територія, чисельність населення, демографічна ємність, їх співвідношення та динаміка змін) мають сутнісний збіг із механічними та електромагнітними коливаннями. Означене дозволило перекласти виміри цих показників на мову універсальних просторово-часових фізичних величин.

Ключові слова: сталий розвиток, урбанізовані території, екосистемна саморегуляція, еколого-містобудівні системи, просторово-часові виміри.

Abstract. The research outlines the theoretical foundations of urban areas sustainable development science-based management as ecologic-urban planning systems "population ↔ environment". It was established that these systems are the subject to the fundamental law of open systems sustainable development - the Law of Conservation of Power, which in the investigated plane is revealed by the law of ecosystem self-regulation. It was found that changes in the main state indicators of ecologic-urban planning systems (territory, population, demographic capacity, their ratio and the dynamics of changes) have a substantial coincidence with mechanical and electromagnetic fluctuations. All above mentioned made it possible to translate the measurements of these indicators into the language of universal spatial and temporal physical quantities.

Key words: sustainable development, urbanized territories, ecosystem self-regulation, ecologic-urban planning systems, spatial and temporal dimensions.

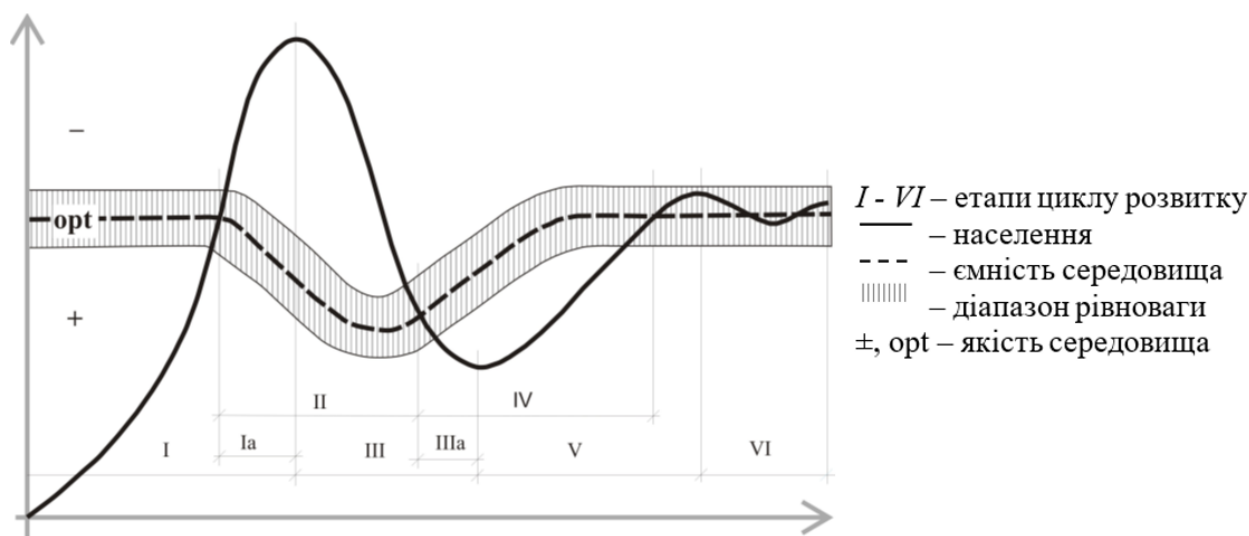
Вступ. Уявлення, які склалися, змінити набагато важче ніж заново опанувати предмет. Однак в умовах екзистенційного випробовування людства, яке за розрахунками В. Піса та М. Вакернейгела, у 1986 році перейшло межу збалансованого розвитку, перевищивши біологічну ємність планети [1], ми маємо це зробити заради розуміння цілісності світу, виживання людства та збереження цивілізації.

Науковим підґрунтям формування такого світогляду, безумовно, є вчення про біо- та ноосферу Е. Леруа – Т. де Шардена – В. Вернадського, згідно з яким, глобальна екосистема Землі знаходиться в стані динамічної рівноваги та характеризується відносно повільною зміною своїх системних параметрів [2, 3, 4]. Аналогічне встановлено й сучасною фізикою, згідно з якою, «...сталість основних структурних елементів Всесвіту – ядер атомів, зірок і галактик є

вкрай критичною, по відношенню до числових значень констант», порівняно невеликі зміни яких «могли б призвести до формування якісно інакшого світу, в якому, зокрема, стало б неможливим виникнення ... життя» [5, с. 4].

Основний текст. Плином процесів у світі керують певні закони природи, яким, безумовно, підпорядковано і процес розвитку урбанізованих територій як еколого-містобудівних систем (ЕМС) «населення ↔ середовище» [6]. Природа, як відкрита динамічна система, має нелінійні властивості та позмінне прагнення до порядку чи хаосу. Коливання та ритми, як складові упорядкованого стану природних сфер, приходять до нас із глибин Космосу, викликаючи коливання у всій сонячній системі. У цьому сенсі, Життя на Землі є вимушеним процесом, плин якого зумовлено потоком енергії (потужністю) Сонця. Фундаментальний закон збереження потужності, який зумовлює сталість розвитку відкритих систем, у свій час був відкритий Лагранжем (1788) й Максвелом (1855) [7, 8, 9].

Проявом закону збереження потужності, у площині що досліджується, є закон екосистемної саморегуляції (Рисунок 1). В межах дії цього закону, кожна територія має певну «демографічну сталу», як-то демографічну ємність, резерв якої зумовлює зростання чисельності населення ЕМС (Рисунок 1, етапи I, V), а її вичерпання (із певною затримкою в часі) – його скорочення (Рисунок 1, етап III). Поняття ж “демографічний вибух” (Рисунок 1, етап I), “екологічна криза” (Рисунок 1, етап Ia), “депопуляція” (Рисунок 1, етап III) та “стабілізація чисельності” населення у діапазоні рівноваги (Рисунок 1, етап VI) визначають різні етапи у циклі розвитку системи «населення ↔ середовище» [6, 10].

Рисунок 1 - Закон екосистемної саморегуляції

Авторська розробка за В. Дольніком

Джерела: [6, 10]

У цьому сенсі, розвиток урбанізованих територій як ЕМС стає цілеспрямованим й прогнозованим, а отже, й керованим процесом із заданими параметрами цілі – сталий розвиток у діапазоні екологічної рівноваги [6, 11].

Зростання-скорочення чисельності населення ЕМС, в екологічній площині відповідає зниженню-збільшенню запасу її демографічної ємності (Рисунок 1); а

в містобудівній – збільшенню-зменшенню щільності населення міст та площі урбанізованих регіонів. Циклічність змін сприятливості-несприятливості якості середовища (Рисунок 1) та умов розвитку системи «населення ↔ середовище» виявляється у змінах процесів концентрації-деконцентрації в них “населення та капіталу” [12]. В еко-фізичній площині, означені зміни системних параметрів ЕМС надають урбанізованим територіям певних ознак “магнетизму”. Відтак, досліджуючи властивості і математично описуючи розвиток ЕМС «населення ↔ середовище», нами було встановлено певний збіг в періодичності змін її ключових параметрів (чисельність населення (H), демографічна ємність (C_d), швидкість (H') та прискорення змін (H'') чисельності населення) та інших фізичних величин, які мають коливальний характер [6].

Здавалось би, коливання маятника нічим не схожі на розряд конденсатора через котушку індуктивності, і, тим паче, на еко-динаміку розвитку урбанізованих територій. Утім урбо-екологічні, механічні та електромагнітні коливання коряться однаковим кількісним законам. Означене виявляється тоді, коли цікавитися не тим, що коливається: вантаж на пружині, струм в електричному колі або чисельність населення ЕМС, а тим як відбуваються коливання. Означена подібність відноситься не до природи величин, які періодично змінюються, а до природи процесів їхніх змін – фізики коливань (Таблиця 1) [13, с.28; 14].

Таблиця 1 - Аналогії між механічними, електромагнітними та урбо-екологічними величинами

Механічні	Електричні	Урбо-екологічні
маса (m)	індуктивність (L)	чисельність населення (H)
координата (x)	заряд (q)	ємність демографічна = максимальна чисельність стабільного населення ($C_d = H_{max}$)
швидкість ($v_x = x'$)	сила струму ($i = q'$)	динаміка чисельності (H')
прискорення ($a_x = x''$)	електромагнітні коливання у контурі ($q'' = -q/LC$)	швидкість зростання-скорочення чисельності (H'')
сила пружності ($F_x = -kx$)	опір контуру (R)	опір середовища ($1 - H/C_d$)
жорсткість пружини (k)	величина зворотна ємності ($1/C$)	жорсткість середовища ($1/C_d$)
потенційна енергія ($kx^2/2$)	енергія електричного поля ($q^2/2C$)	потенційна енергія ($C_d/2$)
кінетична енергія ($mv_x^2/2$)	енергія магнітного поля ($Li^2/2$)	реалізована енергія ($H_{\Delta}H^2/2$)

Авторська розробка із використанням даних Г.Я. М'якішева та Б.Б. Буховцева щодо механічних та електромагнітних коливань

Щодо просторово-часових вимірів розвитку урбанізованих територій. Згідно із Р. ді Бартіні, “усі фізичні величини мають просторово-часову природу...” та виводяться з двох основних [9, с. 190], які видаються у вигляді

добутку цілісних ступенів довжини $[L^R]$ та часу $[T^S]$. При різних значеннях R і S це дає безрозмірні константи $[L^0T^0]$, просторові $[L^RT^0]$ та часові (частотно-часові) виміри $[L^0T^S]$ [9, с. 193].

Можливість викласти всі фізичні величини у просторово-часових одиницях виміру з'явилася завдяки трактату “Про електрику і магнетизм” Дж. Максвелла, яким встановлено (разом із позначенням у квадратних дужках) зв'язок розмірності “маси” із простором й часом. За Дж. Максвеллом, розмірність маси має вимір $[L^3T^{-2}]$, як-то об'єм $[L^3T^0]$ із кутовим прискоренням $[L^0T^{-2}]$ (Таблиця 2) [15, с. 39–42].

Таблиця 2 - Періодична система просторово-часових фізичних величин Р. Бартіні – П. Кузнєцова (фрагмент)

T^{-5}		зміна тиску	поверхнева потужність	швидкість змін сили	потужність
T^{-4}	зміна щільності струму	тиск	кутове прискорення маси	сила	енергія, момент сили
T^{-3}	щільність струму	напруженість електромагн. поля	струм, масова витрата	швидкість поширення заряду	дія, момент кількості руху
T^{-2}	прискорення	різниця потенціалів	маса	магнітний момент	момент інерції
T^{-1}	швидкість	зміна поверхні	зміни об'єму	швидкість зміщення об'єму	
T^0	довжина. самоіндукція	поверхня	об'єм		
L^0	L^1	L^2	L^3	L^4	L^5

Джерело: [9, с. 191]

Відомо, що вихідними характеристиками функціонування містобудівних об'єктів є довжина $[L^1T^0]$, площа $[L^2T^0]$, об'єм $[L^3T^0]$, час $[L^0T^1]$ та швидкість руху $[L^1T^{-1}]$. Й тут виникає слушне питання: яким чином просторово-часові виміри пов'язані із населенням, ключовим параметром еколого-містобудівної системи? Відповідь надали урбо-еко-фізичні паралелі (Таблиця 1), які виявили функціональну подібність потенціалу “маси” в механічних коливаннях із “населенням” у розвитку еколого-містобудівної системи “населення ↔ середовище” (Рисунок 1) [6, 14, 15].

Викладене перед цим дозволило «перекласти» урбо-екологічні величини на «мову» універсальних просторово-часових $[LT]$ одиниць виміру. На засадах аналогій із фізикою коливань (Таблиця 1) та періодичною системою просторово-часових фізичних величин (Таблиця 2) нами було сформовано періодичну систему просторово-часових вимірів еколого-містобудівної системи “населення ↔ середовище” (Таблиця 3).

Таблиця 3 - Періодична система просторово-часових вимірів еколого-містобудівної системи “населення ↔ середовище” (фрагмент)

T ⁻⁵			прискорення змін чисельності		демографічна ємність – потужність
T ⁻⁴			швидкість змін чисельності	“ущільненість” населення	
T ⁻³	зміни щільності населення	опір середовища	динаміка чисельності населення		
T ⁻²	щільність населення – прискорення	швидкість змін площі	чисельність населення – маса		
T ⁻¹	швидкість пересування	зміна площі	забудова міста		
T ⁰	радіус контактів	площа міста, регіону	просторовий об'єм		
L ⁰	L ¹	L ²	L ³	L ⁴	L ⁵

Авторська розробка

Джерело: [6].

Результати та висновки. Сутнісний збіг періодичності змін ключових параметрів еколого-містобудівної системи “населення ↔ середовище” (площі території, демографічної ємності та чисельності населення) із іншими фізичними величинами, які мають хвильову природу (механічні та електромагнітні коливання), й ідентичність їх математичного опису виявили важливі для прогнозування і цілеспрямованого управління сталим розвитком ЕМС аналогії:

– чисельність населення відіграє у розвитку ЕМС ту ж саму роль, що й маса тіла у механічних коливаннях;

– територія регіону є своєрідним природним конденсатором потоку енергії Сонця, що має максимальний заряд, вимірюваний демографічною ємністю;

– розвиток ЕМС зумовлює перетворення потенційної (електричної) енергії території регіону (його демографічної ємності) в реалізовану (магнітну) енергію мережі його населених міст (вимірюється чисельністю населення та динамікою змін), що призводить до збільшення щільності населення та просторових меж містобудівного об'єкта, а також слугує започаткуванню у циклах розвитку системи “населення ↔ середовище” нових «урбанізаційних хвиль» [6, 16].

Еко-фізичні аналогії в процесах розвитку ЕМС “населення ↔ середовище”, що виявлено, та періодична система просторово-часових вимірів фізичних величин, дозволили викласти її основні характеристики мовою універсальних просторово-часових величин. Вкрай важливими, серед інших, є два несподівані результати, які розкривають еко-фізичну сутність розвитку урбанізованих територій як еколого-містобудівних систем, а саме: щільність населення має просторово-часовий вимір прискорення $[L^1 T^{-2}]$; демографічна ємність – вимір потужності $[L^5 T^{-5}]$. Звідси, запас демографічної ємності набуває сутнісних

ознак «вільного потоку енергії», який зумовлює коливання (як й у сонячній системі) та сталий розвиток ЕМС “населення ↔ середовище” [16, 17].

Означене розкриває теоретичні основи науково обґрунтованого управління сталим розвитком урбанізованих територій, завдяки можливості містобудівної діяльності (у взаємодії із фундаментальними еко-фізичними законами розвитку відкритих систем) прискорювати та уповільнювати розвиток еколого-містобудівної системи “населення ↔ середовище” різного рівня її просторової цілісності за рахунок зміни щільності населення та просторових меж містобудівного об’єкта.

Література:

1. Rees, W.E. & Wackernagel, M. (1994). Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity: Measuring the Natural Capital Requirements of the Human Economy. *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability*, 362–391, Washington: Island Press.
2. Le Roy, E. (1927). *L'exigence idéaliste et le fait de l'évolution*. Paris: Boivin.
3. De Chardin, T. (1959). *The Future of Man Fountain*. London: Crown Publishing Group.
4. Вернадский, В. И. (2004). *Биосфера и ноосфера*. Москва: Айриспрес.
5. Спиридонов, О.П. (1991). *Фундаментальные физические постоянные: учебное пособие для студентов ВУЗов*. Москва: Высшая школа.
6. Устінова, І.І. (2016). *Методологічні основи сталого розвитку еколого-містобудівних систем*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури. Київ: КНУБА.
7. Пригожин, И. & Стенгерс, И. (1986). *Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой*. (Ю.О. Данилов, пер. с англ.). Москва: Прогрес.
8. Максимов, Е.В. (2005). *Ритмы на Земле и в Космосе*. Тюмень: Мандр.
9. Кузнецов, О.Л., Кузнецов, П.Г. & Большаков, Б.Е. (2001). *Устойчивое развитие: Научные основы проектирования в системе природа-общество-человек: учебник XXI века*. Дубна: Гуманистика.
10. Дольник, В.Р. (1992). Существуют ли биологические механизмы регуляции численности людей? *Природа*, (6), 3-16.
11. Бергаланфи, Л. фон. (1973). История и статус общей теории систем. *Системные исследования*, 20-37. Москва: Наука.
12. Forrester, Jay W. (1969). *Urban Dynamics*. London: The M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
13. Мякишев, Г.Я. & Буховцев, Б.Б. (1993). *Физика: учебник для 11 кл. шк. (2-е изд.)*. Москва: Просвещение.
14. Ustinova, I. (2012). Electromagnetism in the eco-dynamics of urban areas. *Archiv Euro Eco*, 2(1), 60-63.
15. Maxwell, J. C. (1873). *A Treatise on Electricity and Magnetism*. (Vol. 1). London, Oxford: Clarendon. Вилучено з: <https://www.aproged.pt/biblioteca/MaxwellI.pdf>
16. Ustinova, I. (2016). Theoretical principles of wave urbanistics. *ТЕКА*, 16(4), 73-82. https://journals.pan.pl/Content/108403/PDF/10_Ustinova.pdf

17. Ustinova, I. (2018). Urban-planning aspects of stability theory ecologic-urban planning systems. *Transfer of Innovative Technologies*, (1), 5-16. <https://doi.org/10.31493/tit1811.0101>

Статтю відправлено: 17.05.2023

© Устінова І.І.